

DOI:
УДК 347

Надія Гнат,
аспірантка юридичного факультету
Тернопільського національного
економічного університету

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА СУТНІСТЬ КРЕДИТНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Дсліджено поняття кредитного договору з позиції науки цивільного права. Надано теоретико-правову характеристику кредитних відносин в Україні, виокремлено їхні основні ознаки. Здійснено практико-порівняльний аналіз договорів кредиту та позики, виокремлено їхні спільні та відмінні риси. Визначено відповідальність кожної сторони за порушення кредитних зобов'язань.

Ключові слова: кредит, позика, кредитні зобов'язання, кредитор, боржник.

Бібл.: 7.

Гнат Н.

Гражданско-правовая сущность кредитных отношений в Украине

Исследовано понятие кредитного договора с позиции науки гражданского права. Предоставлено теоретико-правовую характеристику кредитных отношений в Украине, выделены их основные признаки. В ходе исследования осуществлено практико-сравнительный анализ договоров кредита и займа, выделены их общие и отличительные черты. Определена ответственность каждой стороны за нарушение кредитных обязательств.

Ключевые слова: кредит, заем, кредитные обязательства, кредитор, должник.

Hnat N.

The civil legal nature of credit relations in Ukraine

Credit relations arise on the basis of a credit agreement, which is a civil legal document, in writing, according to which one party (the lender) agrees to lend money (credit) to the other party - the borrower, and the borrower in turn agrees to repay granted him credit and pay interest within the period specified in the contract

The lender, as a subjective element of the credit relationship, is the party that provides the loan to the borrower for the term specified in the contract. The lender may be a bank or other banking institution operating under a license. The benefit of the lender is to earn income in the form of credit interest.

The borrower is a subject of credit relations, who receives a loan for a fixed term, undertakes to repay it, as well as to pay interest for the use of monetary assets. The borrower can be both an individual and a legal entity.

The parties to the credit agreement acquire their status voluntarily after the conclusion of such agreement.

For breach of obligations under the credit agreement, the parties bear civil liability, which is expressed in damages and penalties.

The article studies the concept of credit agreement from the standpoint of civil law. The theoretical and legal characteristics of credit relations in Ukraine are given, their main features are highlighted. In the course of the research, a practical comparative analysis of loan agreements and loans was made, their common and distinctive features were distinguished. The responsibility of each party for breach of credit obligations has been determined.

Keywords: credit, loan, credit obligations, lender, debtor.

Постановка проблеми. Сучасна економіко-політична ситуація в Україні дає змогу зробити висновок про те, що сфера фінансообігу та кредитування потребує постійного реформування та вдосконалення. Питання кредитних відносин завжди було і буде актуальним для українського населення, оскільки низький рівень заробітніх плат та соціальних виплат не дозволяє у повному обсязі забезпечити гідний рівень життя для громадян. Кредитні відносини в Україні регулюються Цивільним кодексом України та нормативно-правовими актами у сфері господарського та фінансового права.

Наукові дослідження юридичної сутності кредитних відносин, розробка нових теоретичних та практичних положень, а також реформування законодавства у цій галузі дасть змогу максимально ефективно вирішити економічні та юридичні проблеми.

Мета дослідження – юридичний аналіз положень чинного законодавства у сфері кредитних відносин та окреслення їх цивільно-правової сутності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням теоретичних та практичних аспектів сфери кредитування займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М. І. Брагінський, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик, Е. Г. Полонський, Д. І. Мейер, А. М. Бандурка, В. В. Вітрянський, Л. Г. Єфімова, С. Компанієць, В. В. Луць, Л. А. Лунц, Л. А. Новосолова, О. М. Олійник, О. П. Орлюк, Я. А. Куник, М. М. Агарков, Є. А. Павлодський, М. Г. Розенберг, О. А. Флейшиц, Ю. І. Чалий, Г. Ф. Шершеневич та ін.

У процесі аналізу юридичної літератури у сфері кредитних відносин можна зробити висновок, що питання співвідношення й розмежування кредитних та позикових відносин все ще недостатньо вивчені, що потребує проведення відповідних наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу дослідження. Кредитні відносини в Україні регулюються Цивільним кодексом України та Законами України «Про Національний банк України» та «Про захист прав споживачів».

Главою 71 ЦК України визначається, що кредитні відносини виникають на основі кредитного договору, який є цивільно-правовим документом, укладеним у письмовій формі, згідно з яким одна сторона (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) іншій стороні (позичальнику), а позичальник відповідно зобов'язується повернути наданий йому кредит та сплатити відсотки у строк, визначений договором [6].

Кредитодавець як суб'єктний елемент кредитних відносин – це сторона, яка надає кредит позичальнику на визначений у договорі строк. Кредитодавцем може бути банк або інша банківська установа, що діє на підставі ліцензії. Вигода кредитодавця полягає в одержанні прибутку у вигляді кредитних відсотків.

Позичальник є суб'єктом кредитних відносин, який отримує кредит на визначений строк, зобов'язується його повернути, а також сплатити відсотки за користування грошовими активами. Позичальником може бути як фізична, так і юридична особа.

Сторони кредитного договору набувають свого статусу добровільно після укладення такого договору.

У сучасній юридичній науці немає єдиного науково визначеного аспекту щодо розуміння сутності кредитного зобов'язання.

А. М. Бандурка, В. В. Глушенко визначають кредитні зобов'язання, як зобов'язання, які виникають у зв'язку з наданням коштів або майна, визначеного родовими ознаками, на умовах повернення [2, с. 139].

Водночас у науково-практичному коментарі до Цивільного кодексу України за редакцією Є. О. Харитонова міститься таке визначення кредитного зобов'язання: кредитне зобов'язання – це відносне правовідношення, в якому, згідно з укладеним договором, кредитор зобов'язується надати позичальнику кредит у грошовій формі на визначених у договорі умовах, а позичальник зобов'язується повернути отриманий кредит і сплатити відсотки на нього [7].

Юридичне закріплення кредитних правовідносин міститься або безпосередньо в кредитному договорі, або в укладеному іншому спеціальному договорі – гарантії або поруки.

У цивільно-правовій науці відоме поняття комерційного кредиту, виконання якого пов'язане з тим, що кредитор передає у власність другій стороні грошові кошти або речі, які визначаються родовими ознаками [6].

Сучасні підходи цивільно-правової науки до вивчення кредитних відносин дають змогу виокремити притаманні їм ознаки:

- 1) кредитні відносини виникають на основі договору між кредитором та боржником;
- 2) боржник зобов'язаний повернути одержане в тій самій кількості та сплатити відсотки за користуванням одержаними грошима;
- 3) кредитні відносини, що виникають на основі кредитного договору, регулюються нормами цивільного права, а безпосередньо проведення банківських операцій – фінансовим правом.

Цивільно-правова доктрина чітко виокремлює способи забезпечення виконання зобов'язань за договором кредиту.

Забезпечення виконання кредитних зобов'язань має на меті створити гарантії для кредитора, але водночас і зберегти безумовну можливість отримання кредиту позичальником у рамках основного зобов'язання.

Сьогодні в юридичній науці виокремлено декілька різновидів кредитних зобов'язань залежно від критеріїв класифікації:

- 1) довгострокові та поточні – залежно від терміну погашення заборгованості;
- 2) зобов'язання з конкретно визначеними умовами та непередбачені – залежно від терміну та оцінки зобов'язань;

- 3) відсоткові та безвідсоткові – за оплатністю;
- 4) комерційні та некомерційні – залежно від виду господарської діяльності підприємства;
- 5) банківська та небанківська заборгованість – за видами кредиторів;
- 6) одержання товарів та послуг, нарахування витрат, випуск цінних паперів – залежно від способів та умов винекнення;
- 7) прострочені, непрострочені, відстрочені зобов'язання – за виконанням умов погашення.

Сучасна юридична наука не має єдиної позиції щодо правової природи кредитного договору: деякі вчені-цивілісти (Е. Г. Полонський, Я. А. Куник) вважають його самостійним, інші (М. М. Агарков) розглядають його, як різновид договору позики. На підтвердження цієї теорії наводиться такий факт, що у Цивільному кодексі наявна норма відсилання – ст. 1054 ЦК України, в якій говориться про те, що до відносин за кредитним договором застосовуються положення параграфу 1 глави 71 ЦК України [6]. Як зазначає В. В. Вітрянський, «серед правил про кредитний договір міститься положення про те, що до відносин за кредитним договором застосовуються у субсидіарному порядку норми про договір позики» [3, с. 10].

Наявність великої кількості позицій щодо правової природи кредитних та позикових зобов'язань зумовлена схожістю економічної сутності договорів кредиту та позики і відповідно подібністю їхнього правового регулювання. Утім, зазначені договірні конструкції мають деякі диференційні ознаки.

Предмет договору: у договорі позик як родові ознаки визначені гроші або речі, у договорі кредиту – лише гроші.

Суб'єктний склад: у договорі позики – як фізичні, так і юридичні особи зі сторони і позикодавця, і позичальника, у договорі кредиту кредитором може бути лише банк або інша фінансова установа, ліцензована відповідно до вимог НБУ.

Відплатність договору: договір позики може бути як відплатним, так і безвідплатним, а договір кредиту лише відплатний.

Форма договору – усна або письмова у договорі позики, а кредитний договір може бути укладений лише письмово.

Кредитні зобов'язання сторін виникають з моменту укладення кредитного договору – юридичного документу, в якому окреслено права та обов'язки сторін, взаємні зобов'язання та відповідальність за їх порушення. Договір кредиту укладається тільки у письмовій формі. Недотримання письмової форми договору робить його нікчемним.

Важливими умовами договору кредиту є об'єкти кредитування; розмір кредиту; умови його надання та погашення; відсоткові ставки за користування кредитом та порядок сплати відсотків; умови здійснення банківського контролю за використанням коштів; способи забезпечення виконання зобов'язань клієнтом; перелік розрахунків та відомостей, необхідних для кредитування, строк їх надання клієнту; майнова відповідальність за порушення умов договору тощо.

Однак конкретний зміст зазначеного договору і перелік його умов визначаються за взаємною згодою сторін. Важливим аспектом у процесі укладання договору є право позичальника на отримання попередньої достовірної інформації про умови кредитування, у тому числі про усі платежі, які пов'язані з отриманням, обслуговуванням та погашенням кредиту.

Принципове значення в кредитному договорі має розмір відсоткової ставки за користування кредитом, яку банк і позичальник встановлюють самостійно, її розмір залежить від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту на кредит, строку кредитування, облікової ставки та інших факторів. У кредитному договорі реальна відсоткова ставка визначається на підставі ставки рефінансування НБУ, яку називають обліковою ставкою. Банківська практика свідчить, що ставка рефінансування має формуватися з огляду на міжнародні ставки.

За порушення зобов'язань за кредитним договором сторони несуть цивільно-правову відповідальність, яка виражається у відшкодуванні збитків та стягненні неустойки. Якщо позичальником є юридичні особи публічного права, важливе значення відіграє зміцнення кредитної дисципліни, яка має на меті своєчасне погашення кредиту і сплати відсотків за його користування, а також суворе додержання позичальниками всіх інших умов договору [1].

У разі порушення кредитної дисципліни до клієнта можуть застосовуватися такі види санкцій: сплата підвищених відсотків з прострочених позичок, припинення кредитування з правом дострокового одностороннього розірвання договору, дострокове стягнення раніше наданих позичок зі сплатою штрафних санкцій тощо.

Доволі поширеною є практика, коли у кредитних договорах передбачається відповідальність позичальника за використання кредитів не за цільовим призначенням [1].

Водночас відповідальність для кредитора настає у разі несвоєчасної видачі кредиту, якщо це передбачено договором. У такому разі банк відшкодовує позичальнику завдані збитки.

Кредити для юридичних осіб надаються у безготівковій формі за допомогою сплати платіжних документів із позичкового рахунка як у національній, так і в іноземній валюті в порядку, визначеному чинним законодавством та нормативними актами Національного банку України, або за допомогою перерахування на розрахунковий рахунок позичальника, якщо інше не передбачене кредитним договором.

Список використаних джерел

1. Байбак О. І. Правова характеристика кредитного договору. Господарський суд Луганської області. URL : <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/204747> (дата звернення: 20.11.2019).
2. Бандурка А. М., Глушенко В. В. Деньги и кредит : учебник. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2003. 480 с.
3. Витрянский В. В. Категории «кредит» и «кредитные правоотношения» в гражданском праве. *Хозяйство и право*. 2004. № 9. С. 3 –18.
4. Оплачко Л. Правове забезпечення ролі кредиту в формуванні ринкової економіки України. *Право України*. 2003. № 9. С. 61–64.
5. Тупицька Є. О. Теоретико-правовий аналіз кредитних та позикових правовідносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Право. 2013. № 22. С. 291–294.
6. Цивільний кодекс України: прийнятий 16 січня 2003 р. № 435-IV (з подальшими змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44.
7. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / за заг. ред. Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, Н. Ю. Голубевої. Київ : Правова єдність, 2007. 1140 с.

References

1. Baibak, O. I. (2015). *Pravova kharakterystyka kredytnoho dohovoru [Legal Characteristics of Credit Agreement]*. Hospodarskyi sud Luhanskoi oblasti – Economic Court of Lugansk Region. Retrieved from <https://lg.arbitr.gov.ua/sud5014/4673456/204747> [in Ukrainian].
2. Bandurka, A. M. & Hlushenko, V. V. (2003). *Dienhy i kredyt [Money and Credit]*. Kharkiv: Nats. univ. vnutr. sprav [in Ukrainian].
3. Vitrianskyi, V. V. (2004). Katehorii «kredyt» i «kredytnie pravootnosheniia» v hrazhdanskom prave [Categories of «credit» and «credit relations» in civil law] *Khoziaistvo i pravo – Economy and Law*, 9, 3-18 [in Ukrainian].
4. Oplachko, L. (2003). Pravove zabezpechennia roli kredytu v formuvanni rynkovoї ekonomiky Ukrainy [Legal support for the role of credit in shaping the market economy of Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 9, 61-64 [in Ukrainian].
5. Tupytska, Ye. O. (2013). Teoretyko-pravovyi analiz kredytnykh ta pozykovykh pravovidnosyn [Theoretical and Legal Analysis of Credit and Loan Relationships]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Pravo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Law*, 22, 291-294 [in Ukrainian].
6. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [Civil Code of Ukraine] (2003, January 16) (2003). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 40-44. [in Ukrainian].
7. Kharytonov, Ye. O., Kharytonova, O. I. & Holubieva, N. Yu. (Ed.). (2007). *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: naukovopraktychnyi komentar [Civil Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 03.12.2019.